
Рецензії

П'ЯТЬ КНИЖОК ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ПЕРЕВИДАНО У ХАРКОВІ

Микола МУШИНКА

доктор філологічних наук, професор,
академік НАН України
визначний український історик, культуролог,
мистецтвознавець, редактор, громадсько-культурний діяч,
(Пряшів, Словаччина)

«Енциклопедія історії України» дає одному з найвизначніших українських народознавців Володимиру Гнатюку (1871—1926) таку характеристику: «*Фольклорист, етнограф, громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької АН, член НТШ (1899), академік ВУАН (1924) [...] від 1901 — секретар НТШ, від 1916 — голова етнографічної комісії НТШ, редактор усіх її видань [...] (Під його редакцією вийшло близько 60 томів етнографічних видань)*» [1, т. 2, с. 127].

Усі ці видання виходили наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст. в Галичині, яка була складовою частиною Австро-Угорської монархії і на Східну Україну офіційно не потрапило жодне з них, бо там панував суворий Емський указ, підписаний царем Олександром ІІ 1876 року, який не лише забороняв друкувати книжки українською мовою, але й «*завозити українські книги й брошури, надруковані за кордоном*» [2, т. 3, с. 37].

Як це не парадоксально, але й у ХХ столітті у Східній Україні не була перевидана жодна книга В. Гнатюка, хоч вони вповні відповідають і сучасним вимогам наукового видання фольклорних матеріалів: точна паспортизація кожного тексту, збереження говірки, наголоси, посилання на паралелі в друкованих джерелах тощо.

Цю прогалину було заповнено лише 2019 року харківським видавництвом «Фоліо», яке в серії «Першодруки» перевидало п'ять книжок Володимира Гнатюка репринтом (фотодруком) у твердих кольорових обкладинках з післямовама автора цих рядків до кожної книжки. (Наклад 750 прим.).

Йдеться про такі видання Володимира Гнатюка:
1. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Легенди і новели,

1897 р. (250 с.). Це перший том шеститомника, присвячений легендам і новелам, зібраним В. Гнатюком під час трьох його експедицій на Закарпатську Україну і Пряшівщину у 1895—1896 роках, а саме: 47 легенд та 36 новел, серед яких почесне місце займають оповіді «кращого казкаря Угорської Русі Михайла Пустая із Збоя нинішнього Гуменського округу на Пряшівщині».

Цю першу свою книжкову публікацію фольклорист-початківець присвятив «*Проф. Михайлові Грушевському і Д-рові Іванові Франкові — Подвижникам українсько-руської науки, приятелям і учителям молодіжі*» (с. ІV).

2. *Галицько-руські народні легенди. Т. I.* 1902 р. (222 с.). Це

«Етнографічний збірник НТШ, що охоплює «Біблійні легенди Старого завіту», «Біблійні легенди Нового завіту», «Легенди про святих» та «Легенди про недовірків і чарівників». Разом 209 зразків (с. 3—215), з яких 71 легенду записав В. Гнатюк. І тут упорядник найоб'ємнішої збірки легенд в українській (та слов'янській) фольклористиці щиро подяку висловив Івану Франкові «не тільки за користування його бібліотекою, але й за цінні вказівки та ради, які він часто уділяв мені» (с. XI).

3. «Знадоби до галицько-руської демонології», 1904 року (278 с.), що

охоплюють 400 демонологічних оповідань, з яких майже половину (196 текстів) записав В. Гнатюк. Оповідання розподілені до п'ятнадцяти розділів. Понад одну третину (146 оповідань) охоплює розділ «Страхи» (146 текстів, з яких 72 записав В. Гнатюк в селах Пужники та Коропець).

Продовженням цього видання є далші дві книги, видані В. Гнатюком під назвою «Знадоби до української демонології» (Етнографічний збірник НТШ, т. 33—34. Львів, 1912). Отже, разом ці три книжки містять 1575 оповідань про 53 демонологічні істоти та явища, з них у першому томі — 400 оповідань про чотирнадцять демонологічних істот.

У другому томі «Знадобів» опубліковано ґрунтовну статтю В. Гнатюка «Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків» (с. V—XLII). На Пряшівщині на цій праці В. Гнатюка базується монографія Надії Вархол «Народна демонологія українців Словаччини» (Свидник, 2017, 448 с.).

4. *Похоронні голосіння (І. Свенціцького) та Похоронні звичаї й*

обряди (В. Гнатюка), 1912 року (разом 432 с.). Це праця двох авторів та кількох десятків дописувачів, в основу якої покладено матеріали, зібрані за спеціальним питальником («квєстїонаром») НТШ. Рукописи для дальших томів цього видання були знищені під час Першої світової війни російськими солдатами, які будинок НТШ у Львові перетворили на казарми, а письмові матеріали використовували для опалювання кімнат. Та й так виданий Гнатюком збірник є й досі неперевершеним корпусом українських голосінь (377 текстів), двадцятьох детальних описів похоронних звичаїв та обрядів, включаючи кілька десятків описів розважальних ігор при нічних посидженнях молоді біля покійника — із дванадцятьох сіл всієї України (без Закарпаття).

У першій частині І. Свенціцький подав обширну «Передмову» (с. 1—33) з детальним аналізом голосінь. Тут же він опублікував повний текст «Квєстїонара у справі голосінь» (16 запитань), передруків із «Хроніки НТШ (1909 р.) та шість відповідей на нього.

Розділ «Голосіння» (с. 33—129) упорядковано за географічним принципом (із заходу на схід), а в рамках України за адресатами: «За дітьми малими», «За малою дочкою», «За дорослою дочкою», «За малим сином» тощо.

Друга частина книги — «Похоронні звичаї й обряди зібрані Володимиром Гнатюком» (теж за спеціальним питальником) відкривається ґрунтовною розвідкою Зенона Кузеля «Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літературі» (с. 133—202), в якій подано огляд дослідження цієї теми від початку ХІХ ст. до початку ХХ ст. Тут же подано його «Бібліографію українських похоронних звичаїв і вірувань у душу та позагробове життя» (с. 174—202; 496 позицій). Далі йдуть описи похоронних обрядів і звичаїв із 19 населених пунктів Галичини та Східної України з точною паспортизацією кожного запису.

5. *Колядки і щедрівки у двох томах.* 1914 р. (278 с.). Це перший окремий збірник народних колядок і щедрівок в українській фольклористиці. Поки що перевидано лише перший том, який містить 156 основних текстів колядок (означених літе-

рою А) з кількома варіантами майже до кожної основної колядки. Число варіантів у кілька разів перевищує число основних текстів.

Колядки першого тому В. Гнатюк розподілив на дві основні групи:

1. *Надвірні* (виконували колядниками на дворі, під вікнами або перед входом до хати) та *колядки старині* (виконували в хаті). В рамках кожної групи колядки розподілені за адресатами: *господареві, господарині, дідам і бабам, парубкові, дівчині, родині, священникові та вдовиці*.

До першого тому В. Гнатюк долучив «*Передне слово*» (с. III—XIV) та статтю Петра Шекерика-Дониківка «*Як відбуваються коляди у гуцулів*» (с. XV—XXXIV).

У передмові В. Гнатюк подав історію створення збірки, над якою інтенсивно працював понад дев'ять років, залучивши в неї не лише нововиявлені колядки і щедрівки (до речі, ці терміни він вважає синонімами — перший латиномовного походження, другий — суто український), але й усі доступні йому опубліковані тексти. В. Гнатюк залучив у збірник лише *народні колядки*, створені, на його думку, у «до-татарську добу», а не церковні, створені духовними особами у XVII—XVIII століттях й масово опубліковані в церковній літературі.

У кінці передмови В. Гнатюк подав список «*осіб, яких записи поміщені в отсім виданню*». Список охоплює 118 імен із всіх регіонів України з їх основною паспортизацією.

П'ять збірників українського фольклору Володимира Гнатюка з кінця XIX і початку XX століття, перевидані харківським видавництвом «Фоліо», є важливим внеском і в сучасну фольклористику. За понад сто років від їх видання вони не те що не втратили своєї наукової вартості, але значно випередили майбутній розвиток української фольклористики.

Справа в тому, що, зокрема у радянський період, з видавничої практики майже повністю зникли фольклорні публікації зі збереженням місцевих говірок. Стало неписаним правилом «наближення фольклорних творів до української літературної мови». Ця традиція, на жаль, продовжується і досі.

Ось початок легенди М. Пустая із Збоя «*Христос лікар і жид*»:

Буў йидён жид, хотыў са ўчыти за дóхтора. Сам собі додúмуваў, йак тотó чúдо ўчинíти, шчóби годен спомага́ти хворим, жи́би бу́ла праўда. Зустрíтвў го Христóс, шчо знаў йогó думки: Поў зо мноў. Узьбаў йогó за товáриша, жи́да. Ишли за путьоў товáриши, жид і Исус Христóс. Прийшли до йидно́го ва́роша: хвóра бу́ла дыўка у йидно́го бога́того прíнца ўже три ро́ки [3, с. 59].

Перепис І.В. Хланті: «*Христос-дохтор і жид*»: *Був єден жид, хотів са учити за дохтора. Сам собі додумував, як тото чудно вчинити, щоби годен спомагати хворим, жиби була правда. Зустрітив го Христос, що знав його думки: — Пої зо мнов. — Узяв його за товариша, жида. Ишли за путьов товариші, жид і Исус Христос. Прийшли до єдного вароша: хвора була дівка у єдного богатого принца уже три роки [4, с. 47].*

Як бачимо, у легенді В. Гнатюка у виданні 2001 року пропущено основну ознаку діалекту — наголос, а інші діалектні ознаки замінені сучасним правописом. Це вже кращий випадок — продукт пострадянського періоду. У радянський період більшість збірок українського фольклору (навіть видання АН УРСР) були розділені на дві частини: «*Дожовтневий фольклор*» та «*Радянський фольклор*». Другу частину звичайно становили штучні твори самодіяльних колективів, створювані авторами на вимоги влади, які заради уявної популярності у широких масах ніби стали «народними», тобто «фольклорними». Однак народ їх не прийняв.

Харківське видавництво «Фоліо» зробило корисну справу, опублікувавши п'ять фольклорних збірників В. Гнатюка в їх первісній редакції, тобто так, як їх подав упорядник понад сто років тому. З нетерпінням чекаємо дальші томи цих видань: «*Етнографічні матеріали з Угорської Русі*» тт. II—VI; «*Колядки і щедрівки*», т. II та «*Знадоби до української демонології*», т. II, вип. 1; т. II, вип. 2.

1. Скрипник П.І. Гнатюк Володимир Михайлович. *Енциклопедія історії України*. Т. 2. Київ, 2004. С. 127.
2. Скрипник П.І. Гнатюк Володимир Михайлович. *Енциклопедія історії України*. Т. 3. Київ, 2005. С. 37.
3. Гнатюк В. *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Харків: Фоліо, 2019. С. 59.
4. Гнатюк В. *Казки Закарпаття*. Ужгород: Карпати, 2001. С. 47.